

Oplysning og telematik

Af Peter Duelund

Lokalforsøgene med informatik er blevet udforsket ud fra forskellige synsvinkler. På Lolland blev der gennemført et forsøg på Fejø i Ravnsborg Kommune. Kultursociologen Peter Duelund var følgeforsker på dette forsøg. I denne artikel analyserer han forsøget ud fra en oplysningspolitisk synsvinkel. Peter Duelund fremdrager, at en væsentlig barriere i oplysningsprojektets succes, er de involverede personers kulturelle kompetence. Manglende kulturel kompetence viser sig som manglende beredvillighed til at indgå i forsøgsprocessen.

Til grund for ordet "informere" ligger det billede, at det meddelte formes ind i modtagerens bevidsthed. Modtagerens holdning dannes af det, han bliver underrettet om. Til grund for ordet "oplyse" ligger billedet, at det som sagen drejer sig om, bringes ud i dagens lys, så alle kan tage den i øjesyn og på egne vegne tage stilling til den. (K.E. Løgstrup, System og symbol, Gyldendal 1982).

Nærværende artikel er et forsøg på at opsamle nogle af de generelle erfaringer og centrale perspektiver, som på nuværende tidspunkt kan drages på grundlag af de sociale forsøg med informationsteknologi, som blev igangsat i 1986 med støtte fra det tværministerielle udvalg under finansministeriet (TMU).

Forsøgene er for de flestes vedkommende endnu ikke afsluttede, det vil ske i løbet af foråret 1990. Min egen indgang til forsøgene er det forskningsprojekt, som jeg har gennemført i relation til forsøgsprojektet Ravnsborg Bredbåndsnet på Fejø. Projektet er gennemført med midler fra Teknologirådet (TR), samt delfinansiering fra

Statens Samfundsvidenskabelige Forskningråd (SSF) og Det Tværministerielle Udvalg (TMU)¹. For omtale af forsøget som helhed og de teknologiske og erhvervsmæssige resultater henvises til de delrapporter, som løbende er udarbejdet under forsøget og den afsluttende forskningsrapport "Oplysningens telematik"².

Jeg vil overordnet forsøge at anskue forsøgsordningens erfaringer og perspektiver ud fra forsøgene som oplysningseksperimenter. Der er flere grunde til dette:

- De korttidserfaringer, der på nuværende tidspunkt kan drages af forsøgene i såvel videnskabelig som samfundspolitisk forstand har primært relevans for, hvad man kunne kalde en ny oplysningspolitik. Det er måske nok skuffende for de brugere, teknikere, planlæggere og forskere, som har sat store forhåbninger til de rent teknologiske landvindinger. Set i et oplysningsperspektiv er der derimod indhentet erfaringer og skabt modeller, som - skønt de endnu er i støbeskeen - på væsentlige områder kan pege på, hvilke udfordringer det danske samfund står overfor i forhold til den informationsteknologiske udvikling og hvilke dimensioner, som en helhedsorienteret teknologipolitik må tage højde for.
- Forsøgene har ydet et væsentligt bidrag til en underbygget viden om, at det i langt højere grad er nødvendigt at samtænke teknologi og kultur i de teknologiske udviklingsmodeller.
- Forsøgene har vist, at forsøgsprogrammerne, som de har været formuleret, i mange tilfælde har udgrænset væsentlige dimensioner, som det er nødvendigt at medtænke i en samlet teknologi- og samfundspolitik, der har fremtiden for øje. Det gælder først og fremmest kommunikative aspekter og oplysningsaspektet.
- Forsøgene har rejst en række teoretiske og metodiske spørgsmål, som samfundsvidenskab og humaniora bør tage højde for i fremtidens samfund.

De danske forsøg med informationsteknologi.

Danmark har en lang tradition for at igangsætte eksperimenter, når landet står overfor nye udfordringer og omstillingsprocesser. Den eksisterende ordning for lokalradio og -tv blev dannet på baggrund af en forsøgsperiode. På de socialpolitiske, oplysningspolitiske og skolepolitiske område, er der igangssat omfattende forsøgsprogrammer i form af de såkaldte 10-punkts- og 7-punktsprogrammer. Senest er der iværksat et kulturpolitisk idéprogram med henblik på at bygge bro mellem det folkelige kulturliv og de etablerede kulturinstitutioner³.

Fælles for disse forsøgsprogrammer er en erkendelse af, at de samfundsmæssige forandringer har skabt behov nye institutionsformer og sociale netværk, at det er vigtigere at tilvejebringe viden gennem kollektive læreprocesser end at planlægge forandringerne fra et skrivebord, at der bør tages udgangspunkt i befolkningens egne behov og ønsker. Det gælder også de sociale forsøg med informationsteknologi.

Forsøgene har været forskellige i sin karakter. TMU skelnede selv imellem "brede forsøg" og "sektorforsøg". De brede forsøg har omfattet Egvad telematikforsøg i Egvad Kommune, Ravnsborg Bredbåndsnet, Fejø i Ravnsborg Kommune og Telematikprojektet Lemvig. Disse forsøg har haft et bredt lokalt og regionalt sigte og indeholdt en række forskellige delprojekter. Sektorforsøgene har bl.a. omfattet forsøg med informationsteknologi i bofællesskabet i Trudeslund, Vejle Bredbåndsnet, Informatikcentret i Københavns Kommune, Biblioteksprojektet HELOS i Ringkøbing Amt samt deciderede erhvervsrettede forsøg i relation til landbrug, liberale erhverv og fiskeri (Struer Bredbåndsnet, ERA-erhvervsforsøget i Ringkøbing Amt m.fl.). Forsøgene har således været forskellige både, hvad angår det overordnede sigte og de befolkningsgrupper, som forsøgene har henvendt sig til.

Fælles for forsøgene har været, at de tog del i de lokale udviklingsproblemer, lagde vægt på brugernes behov og havde til hensigt at belyse de muligheder og begrænsninger, der knytter sig til

informationsteknologiens anvendelse på de forskellige områder⁴.

Endelig skal det nævnes, at forsøgene i overensstemmelse med hybridnetsaftalens intentioner primært blev lokaliseret til områder med få samlede ressourcer, d.v.s. et lavt skatteunderlag, begrænsede uddannelsesmuligheder samt begrænsede personressourcer særligt hvad angår lokal teknisk ekspertise. Lokaliseringen har ganske givet haft betydning for forsøgenes resultater.

Ravnsborg Bredbåndsnet.

Forsøgsprojektet Ravnsborg Bredbåndsnet omfatter aktiviteter som spænder fra erhvervsudvikling, kultur og uddannelse, til lokalpolitik.

Erhvervsforsøget har omfattet landbrug og frugtavl, som er de primære erhverv på øen, forsøg på at etablere nærarbejdspladser - bl.a. på handels- og kontorområdet, samt turistprojektet.

Kultur- og uddannelsesdelen har bl.a. omfattet kurser og undervisning i elementære indlæringsfag som tekstbehandling, regnskabsføring og programmering samt specielle kurser for landmænd og frugtavlere i svineavls- og markstyringsprogrammering på PC'ere samt søgning på databaser. Desuden har der været gennemført knap 100 mødearrangementer i vinteraftenerne - ofte med direkte relevans for landbrug, bær- og frugtavl. Der er blevet gennemført kulturelle arrangementer, som lokale fortælleaftener, lokalpolitiske arrangementer m.m. Under den sidste forsøgsperiode i efteråret 1989 blev der igangsat lokal-TV produktion "Ø-TV", som kan modtages på Fejø og det meste af den øvrige del af Ravnsborg Kommune på Vestlolland.

Endelig lagde forsøget fra starten vægt på at få undersøgt de kulturelle aspekter omkring ny informationsteknologi. Hvilke kulturelle fænomener hæmmer eller fremmer en fornuftig anvendelse af informationsteknologi? Hvilke kulturelle konsekvenser får anvendelsen af informationsteknologi - for vore livsformer og for

den måde vi tænker og oplever på? Hvilke initiativer af indholdsmæssig og organisatorisk art er relevante, hvis vi skal fremme den kulturudvikling, vi ønsker og hæmme den, vi ikke ønsker?

Den lokalpolitiske del af projektet omfattede først og fremmest etableringen af det lokale kommunekontor på Fejø, som blev etableret ved projektets start i foråret 1987. Det lokale kommunekontor er via datanet koblet til Ravnsborg Kommunes Rådhus, der ligger på Lolland, og til det kommunale databasesystem. Kommunekontoret betjenes af en fast medarbejder 3 dage om ugen. I princippet kan henvendelser på alle forvaltningsområder betjenes. Oprindeligt indgik der ligeledes planer om at udbygge den forvaltningsmæssige decentralisering i retning af lokalt selvstyre. Denne tanke er blevet nedtonet under forsøgsperioden.

Forsøgets start og målsætning.

Initiativet til Ravnsborg Bredbåndsnet blev i sin tid taget af en række lokale Fejøboere. Den formelle anledning var regeringens hybridnetsaftale fra februar 1985, hvor det som nævnt ovenfor blev besluttet at igangsætte informationsteknologiske pilotprojekter i mindre bysamfund og tyndtbefolkede områder. Allerede måneden efter - den 6. marts samme år, indkaldte den daværende borgmester til Ravnsborg Kommunes Teknologikonference.

Men det konkrete initiativ var lokalt. Fem Fejøboere med en landmand og radikalt byrådsmedlem i spidsen, syntes at konferencen var for traditionelt tilrettelagt med eksperter udefra etc. Derfor besluttede de fem udenfor dagsordenen at fremlægge et forslag til et konkret initiativ. Projektet vandt gehør. Herefter udarbejdede nogle af initiativgruppens medlemmer med økonomisk støtte fra kommunen og Planstyrelsen det endelige projektforslag.

Der var altså tale om et egentligt lokalt initiativ. I modsætning til mange andre forsøg var initiativgruppen sammensat af såvel erhvervs-, kultur- og lokalpolitiske interesser. Det er måske en af grundene til, at Fejøprojektet fra starten og gennem hele for-

søgsperioden har fastholdt en balance imellem erhvervsmæssig, kulturel og lokalpolitisk udvikling. Såvel undersøgelsens Midtvejsrapport fra 1988 som den afsluttende rapport viser, at der har været enighed i styrelsen om dette.

I modsætning til f.eks. mange af de jyske forsøg, har der ikke været konflikter imellem forsøgsmagerne og teknologileverandørerne (KTAS). Det skyldes så vidt, jeg kan vurdere, at forsøgsmagerne i Ravnsborg Bredbåndsnet fra starten har gjort det klart, at man betragtede teknologien som én blandt mange mulige katalysatorer for lokalsamfundsudviklingen. Derfor har de teknologiske ambitioner og forestillingerne om selve teknologiens udviklingspotentialer været mindre end i mange øvrige forsøg.

I modsætning til f.eks. de franske eksperimenter med ny teknologi har forsøget i Ravnsborg Kommune fastholdt at lægge vægt på brugernes behov i det konkrete arbejde under hele forsøgsperioden. Forsøgets ansvarlige og de enkelte projektgruppedeltagere har været villige til at kassere teknologi, når det viste sig, at man ikke kunne bruge den.

Eksempelvis nedlagde turistgruppen det første turistprojekt, da det viste sig, at teknologien var for kompliceret eller for "primitiv", som en af deltagerne udtrykte det. I det næste turistprojekt droppede man teknologien og tog udgangspunkt i først at få en ny organisation op at stå. I den forstand bekræfter forsøget bl.a. de overvejelser som tentativt er fremsat i EF-kommissionens FAST-program: De teknologiske eksperimenter må udspille sig i eksisterende sociale netværk, hvis teknologien skal anvendes til noget positivt⁵.

Organisation.

I den oprindelige diskussion ved forsøgets start var der forskellige holdninger til, hvorledes forsøget skulle organiseres. Nogle pegede på en centralistisk model med fastansatte konsulenter på de forskellige forsøgsområder og en mere styret koordinering af

aktiviteterne ud fra forsøgets målsætning. (Model 1).

Andre var tilhængere af en decentral model, hvor igangsættelse af de forskellige forsøgsområder blev overladt til selvstyrende projektgrupper indenfor landbrug/frugtavl, turisme, nærarbejdsplads, kultur etc. Ifølge denne projektmodel skulle de enkelte projektgrupper overlades en del af forsøgsmidlerne til egen disposition, mens et mindre sekretariat med projektleder og sekretær skulle varetage koordinationen i forhold til projektets helhed og de daglige funktioner i forsøget - herunder tilsyn og vedligeholdelse af det teknologiske udstyr. (Model 2).

Forsøget blev igangsat efter model 1. Men blandt andet under indtryk af nogle konsulentansættelser, som af forskellige grunde ikke fungerede hensigtsmæssigt i forhold til arbejdsopgaverne, svingede modellen under forsøgsperioden i retning af model 2, således at aktiviteterne ved forsøgsperiodens slutning stort set blev tilrettelagt efter denne model.

En anden medvirkende årsag var, at det ud fra denne model viste sig lettere at overvinde de kulturelle barrierer, som særligt i starten gjorde sig gældende mellem de forskellige befolkningsgrupper og projektmagerne. Således kom der f.eks. for alvor gang i landbrugsgruppen, da den i vinteren 1988 under et styremedlems ledelse selv overtog ansvaret for initiativerne på landsbrugsområdet.

En tredje medvirkende årsag var, at de forskellige opfattelser af organisationsspørgsmålet også i vid udstrækning viste sig at være kulturelt betingede. Landmændene på Fejø er som andre steder præget af en liberal tradition og værdiopfattelse. Derfor var det mere i overensstemmelse med deres kulturform at forsøget blev organiseret efter model 2, som bl.a. indebærer, at de selv skulle tage ansvaret for landbrugsaktiviteterne - i realiteten dog i nært samarbejde med det generelle forsøg og med forsøgssekretariatets praktiske hjælp. Derimod gjorde den modsatte holdning sig gældende i nærarbejdspladsgruppen, der primært bestod af tidligere og nuværende kvindelige lønarbejdere. Kvinderne i nærarbejdsplads-

gruppen så gerne arbejdet fordelt og tilrettelagt kollektivt af nærarbejdspladsgruppen, men ønskede at nettet skulle påtage sig arbejdsgiveransvaret.

I forbindelse med den organisatoriske diskussion er der bl.a. i Kofoed og Marlings forskningsrapport Ting ta'r tid (1988) blevet rettet kritik imod forsøget for ikke at have gjort nok for at inddrage potentielle brugere i forsøgsplanlægningen gennem behovsundersøgelse, borgermøder, forskervejledning etc. Til kritikken har forsøgsledelsen svaret, at der næppe var kommet noget igang, hvis man havde startet på denne måde. Telematik og de problemer, der knytter sig hertil er for abstrakte problemstillinger til, at en væsentlig del af befolkningen kan motiveres til at deltage i aktiviteterne via møder eller er i stand til at udtrykke behov i relation til teknologiske fænomener, de ikke kender.

Undersøgelsen er på baggrund af erfaringerne fra Fejø og fra andre forsøg nået frem til den vurdering, at den sidste opfattelse i realiteten er mest korrekt. Undersøgelsen er dog enig i, at der kunne være gjort mere for at klarlægge de lokale behov i lokalsamfundet. Men det er næppe sandsynligt, at det ville have ført til at flere blev inddraget i forsøget eller til et højere aktivitetsniveau. Såfremt denne vurdering holder stik, er det undersøgelsens opfattelse, at den væsentligste årsag til dette må søges i:

- at forsøgene stort set er startet i ressourcetsvage områder, d.v.s. at der ikke i forvejen har eksisteret veludbyggede netværk og institutioner, hvori forsøgene kunne udfolde sig, hvor der på grund af umiddelbare behov i f.eks. produktionsprocessen har været brug for informationsteknologisk fornyelse, og hvor der i forvejen var tilstrækkelig lokal teknologisk kompetence,
- at den omtalte model for brugerinddragelse ikke tager tilstrækkeligt højde for de kulturelle barrierer og de abstrakte problemstillinger, der knytter sig til ny teknologi.

Erhvervsudvikling.

De primære erhverv på Fejø er landbrug og frugtavl. Særligt har frugtavl præget øen, da der eksisterer særligt gode klimatiske betingelser for frugtavl. Indtil for få år siden har der været en del fiskeri, som nu er forsvundet. Småindustri eksisterer heller ikke længere. Det er derfor naturligt at forsøget har koncentreret sin erhvervsmæssige interesse om landbrug og frugtavl.

De første kurser for landmændene med undervisere udefra blev igangsat allerede i 1986. Siden er der hver vinter gennemført kurser, foredragsrækker og konferencer om landbrug og frugtavl på nettet. Der er arrangeret ekskursioner til forsøgscentre, intensive brug og alternative produktionsmiljøer. I alt er der gennemført omkring 100 arrangementer af denne karakter af i et samarbejde mellem landbrugsgruppen, forsøget og Ravnsborg Kommune.

Der er endvidere i forsøget lagt megen energi i at få etableret samarbejde om igangsættelse af alternativ produktion indenfor landbrug og frugtavl - såkaldt nicheproduktion, økologisk landbrug - samt fælles afsætning og distribution af frugt, bær og landbrugsprodukter. De teknologiske elementer i forsøget i forhold til landbrug og frugtavl har primært omfattet PC-kurser indenfor markstyrings- og svineavlsprogrammering og databasesøgning.

Det er lykkedes at få igangsat ny produktion især på frugtområdet. I 1988 og 1989 er der plantet godt 20.000 nye frugttræer. Endnu er bestræbelserne på fælles afsætning og distribution ikke realiseret.

Det, der i teknologisk forstand har vakt mest interesse, er markstyrings- og gødningsprogrammeringskurserne. Eftersom der kun er få svineavlere tilbage på Fejø er det særligt markstyringskurserne, der i forsøget har vist sig at være interessante i forhold til de erfaringer, forskningen kan drage med henblik på at kunne pege på elementer til udformningen af en relevant teknologipolitik i relation til landbrug og frugtavl.

Erfaringerne fra landbrugsforsøgene på Fejø, i Egvad og Struer tyder på, at anvendelse af telematik i landbruget desuden har skabt behov for en debat om landbrugproduktionens organisering og tilrettelæggelsen af arbejdet indenfor landbrugsorganisationerne, særligt hvad angår konsulentordninger, uddannelse i EDB, samt i forhold til det fælles EDB-system, der er organiseret gennem Landbrugets EDB Center (LEC).

Dertil kommer det måske mest afgørende, som forsøgene har påvist behovet for at få svar på: Hvorledes skal telematikken og andre tiltag i landbruget organiseres, så det beforder dialog og umiddelbare erfaringsudveksling mellem landmændene lokalt? Det er spørgsmålet om, hvorledes man kan skabe rammer for at fremme kommunikative handlinger (Habermas)⁶ - d.v.s. fremme en dialog mellem de sociale aktører, hvor der både indgår faglige, etiske og æstetiske elementer. Det æstetiske er i projektet ikke kun defineret som et spørgsmål om kunst. Begrebet omhandler også drømme og visioner om, hvorledes landbrug kunne fungere og indgå, som et naturligt element i verdens fødevarerproduktion uden de nuværende problemer.

Deltagerne i programmeringskurserne i Ravnsborg Bredbåndsnet har fået opbygget en elementær teknologisk kompetence. Landmændene er i vid udstrækning selv blevet i stand til at indtaste og vurdere de relevante oplysninger og udforme selvstændige ønsker til programmernes opbygning ud fra de lokale behov. Landmændene er i høj grad blevet deres egne eksperter. I økonomisk forstand har det medført besparelser på gødningskontoen, idet landmændene mere præcist kan docere gødningsmængderne i forhold til jordkvalitet, jordfugtighed etc. I miljømæssig forstand vil det indebære mindre forurening, da mængden af nitrat og andre forurenende gødningsstoffer vil kunne nedsættes.

Den mest interessante effekt har dog tilsyneladende været indirekte, idet den ligger på det psykologiske plan: Landmændene har via programmeringskurserne og opbygning af den teknologiske kompetence fået genetableret det overblik og nære forhold til deres bedrift, som bl.a. den teknologiske udvikling på landbrugsområdet har været

med til at nedbryde. Landmændene har i mange tilfælde givet udtryk for, at de følte sig fremmedgjorte over ikke at have elementær kendskab til det færdige program, de fik stukket i hånden. Den jordnære viden er i bogstavelig forstand tendentielt blevet frataget de enkelte jordbrugere og overladt til EDB-eksperter og konsulenter under de seneste års teknologiske udvikling.

Uanset at mange landmænd ikke på længere sigt ønsker selv at indtaste de nødvendige informationer og selv udføre databehandlingen - på Fejø giver flere af forsøgsdeltagerne f.eks. udtryk for, at de hellere ser dette arbejde udført af landbrugsorganisationerne i en mere decentral struktur - har den teknologiske kompetence, der er opbygget gennem flere af forsøgene, medvirket til at genetablere et tættere forhold til den daglige virksomhed og de problemer og muligheder, der knytter sig til landbruget. Det har befordret selvtilliden og skabt mod til at kaste sig ud i nye produktioner og organiseringsformer. Kort sagt: Det har skabt det, som undersøgelsen har kaldt kulturel kompetence - d.v.s. genetablering af en forestillingsverden, der giver den daglige tilværelse betydning - i dette tilfælde i relation arbejdets verden i landbruget.

Et andet interessant kulturelt aspekt, der er affødt af telematikforsøgene, er de kommunikative handlinger i Habermarsk forstand, som er opstået under forsøgene igennem deltagerens indbyrdes samvær og omgang. Deltagerne i landbrugsprojektet på Fejø, giver således udtryk for, at et af de væsentligste konsekvenser som forsøget indirekte har affødt, er, at de er begyndt at tale sammen både om de faglige problemstillinger de præsenteres for i virkeligheden og på kurserne (de instrumentelle handlinger), problemer som forurening, udpining af jorden etc., som er forbundet med landbrugets krise (de etiske spørgsmål) samt visioner og forestillinger om, hvorledes fremtidens landbrug kunne udøves og indrettes uden de eksisterende problemer (de æstetiske aspekter).

Ligeledes er der sket en holdningsændring i forhold til telematikken organisering i samfundshelheden under forsøgsperioden. I den spørgeskemaundersøgelse og kvalitative interviewrunde, som under-

søgelsen gennemførte ved forsøgets start i 1987 svarede størstedelen af brugerne, at de foretrak, at EDB-udstyret blev placeret i hjemmene. I den afsluttende spørgeskemaundersøgelse og den kvalitative interviewopsamling ved forsøgsperiodens slutning i efteråret 1989 giver en majoritet udtryk for, at de ønsker EDB-udstyret placeret på nettet. Som den væsentligste begrundelse herfor henvises til den erfaringsudveksling og dialog (kommunikative handling), som organisering af telematikken i den fælles telestue på nettet har været ramme om.

De landmænd, der har deltaget i forsøget, giver udtryk for, at de betragter denne dialog og den gensidige erfaringsudveksling, som noget der har befordret det tilstrækkelige mod og den nødvendige viden til at gå igang med at overvinde krisen og anvende teknologien på en fornuftig måde under landbrugets omstillingsproces.

Livsformer.

Som en del af forskningsprojektet er der gennemført en række livsformsinterviews med henblik på at kunne belyse, hvorvidt livsformerne spiller en rolle i relation til teknologiforsøgene og hvorledes de forskellige livsformer ønsker teknologien organiseret. Endvidere har undersøgelsen haft det teoretiske sigte med livsformsanalyserne at belyse, om Thomas Højrup's livsformsteorier i bogen Det glemte Folk (1983), der knytter livsformsbegrebet til individets indplacering i produktionsstrukturen, er anvendelig i nutids- og fremtidsorienteret kulturanalyse.

Højrup's udgangspunkt er 3 livsformer: lønarbejderlivsformen, den karrierebundne livsform og den selvstændige livsform. Alle 3 livsformer er konstrueret ud fra deres bæreres indplacering i produktionsprocessen i det moderne samfund. Højrup's pointe er, at en gruppe mennesker indenfor de 3 livsformer også skulle dele fælles koder med hensyn til fælles værdier, ideologier etc.

I den forbindelse er det relevant at rejse spørgsmålet, om livsformsteori i Højrup's forstand i virkeligheden er udtryk for en

mekanisk bevidsthedsteori, der i realiteten foretager en umiddelbar kobling mellem placeringen i produktionsprocessen og bevidsthedsformerne. Højrup selv præciserer, at der ofte er tale om, at der til den samme placering i produktionsprocessen knytter sig forskellige værdikoder, og at modellen kun bør betragtes som et analytisk redskab. Men er det nok i forhold til at kunne beskrive og forklare virkelighedens livsverden? Bliver der ikke i de konkrete analyser ofte tale om en selvopfyldende profeti: Forskerne udvælger interviewpersoner efter deres stilling i produktionsstrukturen og leder derpå efter om værdiformerne passer hertil.

I undersøgelsen har vi forsøgt at belyse problemstillinger gennem ca. 30 livsformsinterviews samt samtaler med deltagerne i de forskellige projektgrupper. Resultaterne viser, at det i vid udstrækning er problematisk at anvende livsformsbegrebet i forhold til forestillingen om det gode liv. Selvstændige mener ikke entydigt, at den selvstændige livsform er så eftertragtellesværdig og flere udtrykker ønske om, at det var muligt i højere grad at kunne skille arbejde og fritid.

Lønarbejderne er i vid udstrækning optaget af, hvorledes det eventuelt med teknologiens hjælp kunne blive muligt at skabe en mere indholdsrig og fleksibel arbejdsproces. Undersøgelsens resultater tyder således på at forestillingerne om det gode liv, arbejde og fritid ofte går på tværs af de tre livsformer, og at Højrup's livsformskategorier næppe rækker til for at kunne give en meningsfuld forklaring på, hvad der giver de forskellige befolkningsgruppes dagligdag betydning - eller mangel på betydning. Hvis disse resultater viser sig at holde stik, vil det være betænkeligt i forhold til telematikforsøg eller i den teknologiske planlægning at tillægge livsformer større vægt.

Meget tyder på, at planlægning, der følger Højrup's livsformsmodel, vil kunne indebære en indsnævring af den mangfoldighed af livsformer og værdisæt, som vil præge fremtidens samfund. Flere resultater fra forskningsprojektet viser, at det også vil være relevant at arbejde med livsformer som "den afmægtige livsform", "den eksistentielle livsform" eller andre begreber, man kunne anvende

på det forhold, at stadig flere samfundsgrupper føler sig udstødt fra den samfundsmæssige produktion eller omvendt vælger en livsform ud fra eksistentielle valg, som næppe har noget med de tre livsformers værdisæt at gøre.

Derimod har undersøgelsen konstateret, at der eksisterer en sammenhæng mellem lønarbejderes og selvstændiges forestillinger om, hvorledes telematikken bør organiseres: lønarbejderne ønsker i højere grad end de selvstændige, at fremtidens teknologi bør organiseres kollektivt.

Men selv hvad angår denne holdning er der opbrud. Flere selvstændige har under forsøgsperiodens udvikling skiftet holdning til spørgsmålet om telematikken organisering - ikke mindst af kulturelle grunde. På den baggrund har undersøgelsen fundet det relevant at arbejde med begrebet om kulturel kompetence.

Kulturens betydning.

Nyere kulturteori tyder på, at kulturens betydning for individets og samfundets udvikling består i, at "kulturen er det redskab, som vi anvender til at disponere vores handlinger i vores konkrete livsverden", snarere end at kulturen er endegyldige værdier, som vi stræber efter i en lineær udviklingsproces, således som den klassiske sociologi fra Max Weber til Talcott Parsons har tematiseret kulturens betydning.

Selvom relationerne mellem kultur - forstået som de værdier, forestillinger og livsformer, der giver individet og de sociale relationer betydning - og de sociale strukturer ofte er modsigelsesfyldte og svære at bestemme, har kulturen afgørende indflydelse på vore handlinger. Det viser sig særligt i perioder, hvor den sociale orden er i opbrud og nye udfordringer truer de tilvante livsmønstre⁷.

Relationerne mellem kultur og vore handlinger er komplekse: På den ene side tjener de kulturelle elementer til at disponere vore

handlinger og fortolke vore erfaringer. Omvendt forøges kulturens betydning, jo mere den bliver forankret i konkrete handlinger.

De landmænd, der deltog i Fejøforsøgets programmeringskurser fik under forsøgsperioden en mere positiv attityde til informations-teknologien i forhold til ikke-brugerne, skønt såvel deltagere som ikke-deltagere i kurserne fra forsøgets start principielt havde givet udtryk for en positiv holdning til de informationsteknologiske innovationer på landbrugsområdet.

De brugere, der i forsøgene selv anskaffede og anvendte EDB-programmel udviklede på en gang en mere positiv og afslappet attityde til informationsteknologien - indtil den blev en så almindelig del af de daglige handlinger, at EDB-brugerne holdt op med at tænke på informationsteknologien som noget særligt.

Kulturmønstret (den positive attityde) blev implicit og skjult i de daglige handlingsmønstre. Der skal en særlig handling eller forandring - et kulturchock - til for, at de skjulte kulturformer, som præger dagligdagens handlinger, kommer frem i lyset og bliver mulige at identificere. Det ville sansynligvis have været tilfældet, hvis f.eks. Ravnsborg Kommune efter forsøgets ophør ved årsskiftet 1989/1990 havde nedlagt det lokale kommunekontor på Fejø, som blev etableret som en del af forsøget.

Fra starten var det lokale kommunekontor en succes. Skeptikere blev positive. Ved forsøgets slutning var det stort set alle Fejøboere, der var positiv stemt overfor kommunekontoret og betragtede det, som en naturlig del af ø-samfundet - som om det altid havde været der. På to år blev det en selvfølgelig del af dagligdagen, som fejøboerne anvendte, men mere og mere sjældent snakkede om som noget særligt.

Omvendt ser vi kulturmønstrets betydning i forsøgene komme til udtryk i forbindelse med en fastholden ved tilvante og rodfæstede handlingsmønstre. Det er måske den mest relevante udgave af kulturens betydning og for en forståelse af relationerne mellem kultur og teknologi. Forsøgsresultaterne på Fejø og andre forsøg

har vist, hvor væsentligt dette aspekt er i forbindelse med implementering af ny informationsteknologi.

Mennesket gør ikke umiddelbar brug af nye strukturelle (teknologiske) muligheder, som indebærer, at det skal opgive tilvante livsformer. Meget i forsøgene tyder på, at dette ikke skyldes, at vi ønsker at klynge os til bestemte kulturelle værdier, men i nok så høj grad, at vi ikke ønsker at opgive de handlingsmønstre, som vi kulturelt er udrustet til, og hvor vi i forvejen behersker de kulturelle redskaber. Det er de handlingsmønstre - om jeg så må sige - hvor vi er vores egne "kulturelle eksperter".

Bag såvel individets som sociale gruppers evne til at udforme relevante handlingsstrategier, ligger der bestemte kulturmønstre og kulturel ekspertise. Jeg har på baggrund af forskningsresultaterne defineret disse mekanismer som "kulturel kompetence". Den kulturelle kompetence viser sig at have væsentlig indflydelse på såvel individers som kollektivters disponering og vilje til at organisere nye strukturelle sammenhænge - som f.eks. at tage nye teknologiske redskaber i brug.

Erfaringerne fra Fejø og andre forsøg tyder også på, at den kulturelle kompetence ("kulturelle ekspertise") indenfor tilvante handlingsmønstre i vid udstrækning er bestemmende for, om vi yder modstand imod eller annekterer nye teknologiske redskaber, uanset om vi objektivt mener, de kan være værdifulde.

Særligt når mennesket i sit sociale liv præsenteres for nye udfordringer og på grund af hurtige sociale forandringer tvinges til at tage sin tilværelse op på ny og skabe og genskabe et nyt socialt liv, træder kulturens betydning frem, som det afgørende værktøj, vi bruger til at fremme eller hæmme bestemte handlingsmønstre eller til at afvise eller modtage udefrakommende fornyelser.

I forhold til forsøgene har kulturel kompetence derfor vist sig at være et relevant begreb at inddrage i analysen, når vi skulle forklare, dels hvorfor folk ikke tog del i forsøgene (på Fejø ca. 2/3 dele af øboerne), dels den ofte udbredte modstand mod infor-

mationsteknologi.

Udover kulturel kompetence gives der naturligvis mere prosaiske forklaringer. Over halvdelen af de Fejøboere, der ikke tog del i forsøget angiver (uafhængigt af køn, alder, erhverv), at det ganske enkelt skyldes, at de ikke i deres arbejde havde brug for de teknologiske redskaber, som forsøget stillede til rådighed. Men det formindsker ikke den kulturelle kompetences betydning.

I mange sammenhænge har undersøgelsen stillet spørgsmålet til skeptikere og ikke-brugere, hvorfor de ikke ønskede at anvende forsøgets faciliteter, det være sig til noget så enkelt som at trykke en sølvbryllupssang. Sjældent var svaret: "Det er fordi, jeg ikke ønsker at bruge forsøget". Langt ofte blev der udtrykt forbløffelse over, at spørgsmålet i det hele taget blev stillet i form af et afværgende træk på skulderen eller en undskyldende bemærkning om at: "Det er ikke noget for mig".

Meget i undersøgelsens iagttagelser bekræfter teorien om, at årsagen til at man ikke kaster sig ud i handlinger, som er ukendte for en, først og fremmest skyldes, at man føler, man ikke har den kulturelle kompetence hertil. Mennesket forfølger ikke succes i en verden, hvor de accepterede evner, livstile og den uformelle know-how er fremmed.

Det var f.eks. en udbredt opfattelse blandt ikke-brugerne på Fejø, at forsøget udelukkende er "noget for tilflytterne" eller, at "det er de tossede Københavnerne, der har sat det igang for deres egen skyld". Det er ganske rigtigt, at forsøgene - også på Fejø - ofte blev igangsat af tilflyttere eller lokale ildsjæle. Men jo dybere man borer i sagen desto oftere tyder forsøgsresultaterne på, at en af de mest sandsynlige forklaringer må søges i, at ikke-brugerne oplever den kulturelle kompetence, de behersker og er kendt med, som mangelfuld og uegnet i forhold til ny informationsteknologi. Så hellere skabe sig en handlingsbane, hvor man i forvejen har den kulturelle kompetence: "Jeg bliver ved med at arbejde med mine bare næver, så jeg længe jeg kan. Så må det gå, som det vil! Når de ikke slår til mere, må jeg sælge gården, hvis jeg kan" - som en

landmand, der ikke ønskede at tage del i eksperimenterne, udtrykte det i et af forsøgene.

Mon ikke den kulturelle kompetence også har været et afgørende moment, når brugerne i Egtvedforsøget viste sig at være mere interesserede i at igangsætte sociale aktiviteter end i et forsøg med informationsteknologi, - når den påtænkte målgruppe i Nykøbing Falster ikke viste sig interesserede i at gøre brug af forsøget med informationsteknologi, - når placeringen af "Datariet" i Vejle Vest måtte stilles i bero og placeres et andet sted i byen efter direkte beboerprotester?

Kulturel kompetence.

Kulturel kompetence har i forsøgene vist sig at være afgørende på 3 niveauer. De forskellige kulturformer kan for det første have en hæmmende eller fremmende indflydelse på individets handledi-
spositioner i forhold til telematikken og de forskellige teknologier i den telematiske helhed. Vi har i undersøgelsen kaldt denne dimension for kulturens forsvarspotentiale.

Der er i den internationale sociologiske forskning - som f.eks. den såkaldte fattigdomsforskning - gennemført en række undersøgelser, som viser kulturens betydning som forsvarspotentiale uden, at der i øvrigt skal drages sammenligning til kulturens forsvarspotentiale i forhold til telematik⁸. Samtidig bør det understreges, at der ikke ligger noget negativt i begrebet. Tværtimod kan det kulturelle forsvarspotentiale være et væsentligt våben imod teknologideterminisme og i den forstand et nødvendigt og aktiverende element. Mennesket opgiver ikke så let tilvante livsformer, vaner og levemåder. Erfaringerne tyder på, at menneskets fastholden ved tidligere handlingsmønstre snarere er et spørgsmål om, at holde fast ved den kulturelle kompetence, som man kender - d.v.s. de forstillinger og billeder, som styrer vore handlinger i hverdagen, end at vi som samfundets sociale aktører principielt er imod andre værdi- og handlemønstre eller forfølger entydige værdimønstre. Det er der flere eksempler på i undersøgelsen.

Moderne teoretikere har arbejdet med denne problemstilling i form af begrebet om kulturel praksis (Bourdieu 1977). Burminghamskolen har vendt de kulturelle forsvarmekanismer til et aktivt potentiale i forbindelse med forskningen om de engelske ungdomskulturer.

Forsøgserfaringerne viser for det andet, at det er væsentligt for teknologiforskningen at beskæftige sig med, hvorvidt informations-teknologien i kulturel forstand kan have en stimulerende virkning - d.v.s. kan medvirke til at udvikle og befordre selvtillid og skabe forhåbninger om, at individet gennem et personligt engagement kan medvirke til at ændre udviklingens gang. Undersøgelsen har kaldt dette element for kulturens mobiliserende betydning.

I undersøgelsen har det således været væsentligt at vurdere, om de aktiviteter, der har været gennemført i forsøget, har givet deltagerne en formel kompetence - d.v.s. en teknisk indlæring i brugen af tekstbehandlingsanlæg etc., og hvorvidt forsøget samtidig har medvirket til at befordre en reel kompetence hos brugerne - d.v.s. at deltagerne ud over den faglige indlæring har fået en mere bevidst omverdensforståelse og bedre er blevet i stand til at fortolke og forstå, hvad der foregår i relation til den informationsteknologiske udvikling individuelt og i samfundet som helhed.

Det handler dybest set om opbygning af kulturel kompetence i forhold til den nye teknologiske situation. I undersøgelsen har vi primært beskrevet og analyseret dette aspekt i forhold til de børn, der har deltaget i forsøgets børneværksted - bl.a. ud fra en kønssynsvinkel.

Resultaterne viser, at forsøget i vid udstrækning har bidraget til at opbygge den kulturelle kompetence hos børnene, som omgås hjemmavant med den nye teknologi samtidig med, at de har lært at distancere sig fra den. Resultaterne tyder på, at der er en forskel på den måde, hvormed drenge og piger tilegner sig teknologi, og hvad de ønsker at bruge den til. For en nærmere omtale henvises til delrapporten "Nettet og børnene" (1990).

Spørgsmålet om opbygning af kulturel kompetence i mobiliserende forstand har også vist sig at være aktuelt i forhold at kunne forklare de pessimistiske forventninger, som især præger de unges forestillinger om telematik og fremtid. Der er ikke meget håb at spore hos de unge. Det er hovedkonklusionen i den undersøgelse, som vi gennemførte blandt de 14-17 årige i Ravnsborg Kommune med henblik på at kunne belyse de unges forestillinger om telematikken og dens konsekvenser og muligheder. Undersøgelsen viste ligeledes, at de unge i deres oplevelser af teknologien er stærkt påvirket af medierne og har svært ved at finde redskaber til at kunne ændre og indgribe i udviklingen. Resultaterne er beskrevet i delrapporten "De unges forventninger til fremtid og teknologi" (1990).

For det tredje har forskningsprojektet vist, at befolkningens eksisterende livssyn har væsentlig betydning for, hvordan de forskellige befolkningsgrupper forestiller sig telematikken organiseret og indplaceret i fremtidens samfund. Undersøgelsen har kaldt denne dimension for kulturens samfundsorganiserende mulighed.

Oplysning og telematik.

Det har været en væsentlig erfaringssammenhæng i forsøgene og på mange måder en ny erkendelse i nutidsorienteret teknologiforskning, at de kulturelle dispositioner i vid udstrækning er bestemmende for telematikkens udviklingspotentialer. Det betyder, at der ikke kan anvendes den samme model for telematikforsøg i alle dele af landet og slet ikke, hvis man ønsker at introducere forsøgsmødelleserne udenfor landets grænser.

Tilsammen danner de 3 kulturelementer det, som vi i undersøgelsen har kaldt den kulturelle kompetence. De tre elementer omhandler kulturen som forsvar, mobilisering og kulterens organiserende mulighed. Det er undersøgelsens erfaring, at alle 3 elementer er væsentlige for at analysere og beskrive telematikkens muligheder og konsekvenser og for at kunne udforme en teknologipolitik, der i egentlig forstand er demokratisk, og som fremmer oplysning og ikke

blot information.

På grund af den kulturelle kompetences væsentlige betydning for vore handlingsdispositioner bliver de kultur- og oplysningspolitiske spørgsmål derfor afgørende i forhold til den teknologiske udvikling. Hvordan skal det danske samfund overvinde de kulturelle barrierer, som, selv om borgerne i princippet er enige om det hensigtsmæssige i at opbygge nye handlingsmønstre og nye redskaber, forhindrer en fornuftig udvikling?

Meget tyder på, at det i første omgang i højere grad et kultur- og oplysningspolitisk anliggende end et teknologipolitisk - eller sagt på en anden måde, hvis teknologipolitik ikke tager udgangspunkt i dette forhold, vil den den næppe føre til positive resultater eller et demokratisk samfund.

NOTER:

1. Projektet er gennemført af undertegnede og har været tilknyttet Institut for Kultursociologi ved Københavns Universitet. Fagleder Dorte Skot-Hansen Danmarks Biblioteksskole har medvirket ved undersøgelsen af fritids- og livsformsaspektet. Desuden har der været inddraget studerende fra Institut for Kultursociologi og Sociologisk Institut i det empiriske undersøgelsesarbejde.

Der er sammenlagt gennemført 120 kvalitative interviews spørgeskemaundersøgelser ved forsøgets start og slutning (1987 og 1989), en løbende registrering og evaluering af de enkelte aktiviteter i forsøget, samt deltagerobservation i lokalsamfundet i forskellige perioder under forsøgets forløb.

En detaljeret beskrivelse af forsøget og forskningsresultaterne findes i de delrapporter, der løbende er blevet udgivet under forsøgsperioden: "Midtvejsrapport" (1988), "Fejboerne og forsøget" (1989), "Kulturmønstret på Fejø" (1989), "De unges forventninger om fremtid og informationsteknologi" (1989), "Nettet og børnene" (1990), "Lokalkultur livsformer og informationsteknologi" (1990), samt den afsluttende forskningsrapport "Oplysningsens telematik" (1990).

Forsøget og dets perspektiver samt den teori og metode, der blev lagt til grund for forskningprojektet, er endvidere sammenfattet i artiklerne: P. Duelund, "De nye medier og kulturen" Nordisk DataNytt (19869); P. Duelund, "Ravnsborg Bredbåndsnet" i: Industri- og Handelsstyrelsen, Teknologiens muligheder og

menneskets (1988); P. Duelund, Kultur og teknologi, NordREFO (1989:2); P. Duelund, "Teknologi og demokrati samt Både med og udenfor", Interview, Teknologi Nyt (1982).

2. For en nærmere omtale af forskellige teknologiteorier henvises bl.a. til Tarja Cronberg, Ved Skillevejen, Nyt fra samfundsvidenskaberne (Handelshøjskolen 1988).
3. Forsøgsprogrammerne muliggør støtte til lokale kulturaktiviteter. Det drejer sig om støtte fra Undervisningsministeriet til udvikling af folkeskolen ("7 punktsprogrammet") herunder skolen som lokalt kulturcenter, støtte fra Socialministeriet til at fremme omstillingen og den forebyggende indsats indenfor det sociale område (Socialministeriets UdvklingsMidler SUM), Folkeoplysningens udviklingsarbejde ("10-punktsprogrammet"), samt Det Kulturpolitiske Ideprogram som igangsættes fra 1990. Jfr. i øvrigt Margaretha Balle Petersen m.fl., Hvad nu? (Udviklingscenter for folkeoplysning og voksenundervisning 1989).
4. For en nærmere omtale af forsøgenes baggrund henvises til Lars Qvortrup, Det levende eller det døde samfund (Kbh.: Blytmanns Forlag, 1988).
5. For en nærmere omtale af FAST-programmet se FAST rapporten Eurofutures: The Challenges of Innovation (Bruxelles 1984). En nærmere omtale er givet i Lars Qvortrup op. cit.
6. For en nærmere omtale af Habermas teoridannelse henvises til den afsluttende rapport "Oplysningens telematik".
7. For en introduktion til kulturbegrebets status i sociologien kan bl.a. henvises til Ann Swidler, "Culture in action: Symbols and Strategies" American Sociological Review, (1986 vol. 51).
8. Fattigdomsforskningen er i sin klassiske form udviklet af amerikanske sociologer som W. F. White, Street Corner Society (Chicago 1943); Oscar Lewis, La Vida (New York: Random House 1966); Elliot Liebow, Tally's Corner (Boston 1977); Charles A. Valentine, Cultures and Poverty (Chicago 1968).

Bourdieu's begreb om "praksis" er udviklet i: Pierre Bourdieu, Outline of a Theory of Practice (Cambridge University Press 1977). En nærmere introduktion til Bourdieu's undersøgelser og kulturteori er givet i: Pierre Bourdieu, Kultursociologiska texter (Stockholm: Salamander 1986).

Peter Duelund er mag.art. og forskningsstipendiat ved Institut for Kultursociologi.